

AGGLYUTINATIV TILLARDA ANALITIK VA SINTETIK SHAKLLARDAGI ZIDDIYATLAR

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18189378>

Usmonov Yorqinbek Muxtorjon o'g'li

Qo'qon davlat universiteti

Tel: +998905654741

Email: yorqinjon90@mail.ru

ANNOTATSIYA: *Ziddiyatlar inson tafakkuri va ijtimoiy munosabatlarning ajralmas qismi hisoblanadi. Ushbu tushunchani o'rganishda analitik va sintetik yondashuvlar muhim ahamiyatga ega. Analitik shakl ziddiyatlarni tarkibiy qismlarga ajratib, ularning mohiyatini, sabablarini va oqibatlarini alohida tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Bu usul yordamida ziddiyatning kelib chiqish manbalari va aloqador jarayonlar aniqlanadi.*

TAYANCH SO'ZLAR: *Agglutinativ tillar, analitik va sintetik shakllar, morfologik tushunchalar.*

ANNOTATION: *Conflicts are an integral part of human thought and social relations. Analytical and synthetic approaches are important in studying this concept. The analytical form involves dividing conflicts into components and analyzing their essence, causes and consequences separately. With the help of this method, the sources of conflict and related processes are identified.*

KEY WORDS: *Agglutinative languages, analytical and synthetic forms, morphological concepts.*

KIRISH

Agglyutinativ tillarda morfologik va sintaktik shakllarning o'zaro aloqasi til rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Bu tillar tizimida grammatik ma'nolar asosan sintetik shakllar orqali, ya'ni o'zakka turli qo'shimchalar birikishi orqali ifodalanadi. Lekin zamonaviy tillarda, jumladan o'zbek tilida, analitik shakllarning roli oshib bormoqda. Bu esa sintetik va analitik shakllar o'rtasida grammatik, semantik va funksional ziddiyatlar yuzaga kelishiga olib keladi. Ushbu

ziddiyatlarning ilmiy o'rganilishi agglutinativ tillarning morfosintaktik tuzilishini va ularning rivojlanish yo'nalishlarini aniqlashga yordam beradi.

Agglyutinativ tillarda sintetik va analitik shakllarning o'rni shundan iboratki, sintetik shakllar so'zning o'zagiga qo'shimchalar birikishi orqali grammatik ma'noni ifodalovchi shakllardir. Agglyutinativ tillarda sintetik shakllar ixchamligi va ma'nodorligi bilan ajralib turadi. Masalan: Yozdim: yoz- – so'z o'zagi; -di – o'tgan zamon; -m –

birinchi shaxs birligi. Analitik shakllar grammatik ma'noni alohida yordamchi so'zlar yoki so'z birikmalari orqali ifodalovchi shakllardir. Masalan: Yozib qo'ydim: yozib – asosiy harakat; qo'ydim – yordamchi fe'l, harakatning tugallanganligini bildiradi. Sintetik va analitik shakllarning uyg'unligi shuki, sintetik shakllar iqtisodiy va ixcham bo'lsa, analitik shakllar harakatning qo'shimcha xususiyatlarini aniqlashtirishga xizmat qiladi. Ammo ular o'rtasidagi funksional takrorlanish va grammatik noaniqlik ziddiyatlarni keltirib chiqaradi.

Analitik va sintetik shakllar o'rtasidagi ziddiyatlar ma'lumotlarni ortiqcha ifodalash muammosi bu analitik shakllar ko'pincha sintetik shakllar orqali ifodalanishi mumkin bo'lgan ma'nolarni ortiqcha so'zlashuv orqali beradi. Sintetik: Bordim – harakat, subyekt va zamon bir so'zda ifodalangan. Analitik: Borib keldim – ortiqcha keldim elementi harakatni takrorlaydi Funksional takrorlanish ziddiyati shuki, sintetik shakl ma'noni to'liq bera oladigan joyda analitik shaklning qo'llanilishi til iqtisodiyotiga zid keladi. Sintetik: O'qiyapti – harakat va zamon aniq. Analitik: O'qib turibdi – bu yerda turibdi ortiqcha sintaktik yuklamani keltirib chiqaradi. Semantik noaniqlik muammosi bu ba'zi analitik shakllar harakatning ma'nosini aniqlashtirish o'rniga noaniqlik keltiradi. Sintetik: Tugatdim – harakat tugallanganligini aniq bildiradi. Analitik: Tugatib qo'ydim – qo'shimcha qo'ydim

elementi harakatni keskinlik bilan ifodalasa-da, ortiqcha ko'rinadi.

Badiiy nutqdagi uslubiy ziddiyatlar esa sintetik shakllar rasmiy va badiiy nutqda ko'proq qo'llanilsa, analitik shakllar asosan so'zlashuv tiliga xosdir. Bu esa badiiy uslubda me'yoriy noaniqlikka olib kelishi mumkin. Misol uchun. Sintetik: Yozadi. Analitik: Yozib qo'yadi. Shuningdek hodisa va holatni ifodalashdagi ziddiyatlar ham borki, ular quyidagicha talqin qilinadi. Masalan: Sintetik: Tuttim – aniq bir harakatni bildiradi. Analitik: Tutib oldim – bu shaklda oldim elementi harakatni tugallanishini bildirsa-da, sintetik shaklning funksiyasini takrorlaydi. O'zbek tilida zamon va shaxs ziddiyatlariga ushbu misollarni berishimiz mumkin. Sintetik: Borardim – harakatning o'tgan zamon va ehtimollik ma'nosi bir shaklda mujassam. Analitik: Borgan bo'lardim – bu shakl uzaygan va sintetik shaklga nisbatan og'irroq. Ko'makchi fe'llardan kelib chiqqan ziddiyatlar ham borki, ularni quyidagi misollarda ko'rib o'tamiz. Sintetik: Gaplashdi. Analitik: Gaplashib qo'ydi – qo'ydi yordamchi fe'li harakatning tugallanganligini bildirsa-da, asosiy fe'lining ma'nosini takrorlaydi. Murakkab sintaksisga olib keluvchi ziddiyatlar ham morfologiyada o'z aksini topgan deyishimiz mumkin. Analitik shakllar ko'pincha bo'g'in va so'zlar sonini oshirib, murakkab tuzilishga olib keladi. Masalan: Sintetik: O'qitaman. Analitik: O'qitib qo'yaman. Ziddiyatlarning asosiy sabablari shundaki, lingvistik sathda

agglyutativ tillar o'ziga xos ixchamlikka ega bo'lsa-da, boshqa tillarning (masalan, rus yoki fors tillari) ta'siri analitik shakllarning ko'payishiga sabab bo'ladi. Sotsiolingvistik sathda esa kundalik so'zlashuv tilida analitik shakllar qulay va tushunarli bo'lgani uchun ko'proq qo'llaniladi.

Til morfologiyasidagi analitik va sintetik shakllar so'zlarning tuzilishi orqali tillarning grammatik munosabatlari va ma'nolarini ifodalashning ikki xil usulini bildiradi. Bu tushunchalar tillarning fleksiyon va derivatsion jarayonlarni qanday boshqarishini tushunishda ayniqsa muhimdir.² Ba'zida ayrim jihatlar bilan o'xshash bo'lgan izolyatsiya qiluvchi tillar deb ham ataladigan analitik tillar so'z tartibining yuqori darajasi va grammatik munosabatlar va ma'nolarni ifodalash uchun alohida so'zlar, qo'shimchalar yoki yordamchi fe'llardan foydalanish bilan ajralib turadi. Analitik tillarda zamon, mayl, hol kabi grammatik vazifalar ko'pincha so'zning o'zagi yoki o'zagiga qo'shilgan flektiv affikslar orqali emas, balki alohida so'z yoki iboralar orqali ko'rsatiladi.³ Masalan, ingliz tilida kelasi zamon ko'pincha "will" yoki "shall" kabi yordamchi fe'llar yordamida, so'ngra asosiy fe'lning asos shakli (masalan, "I will go") yordamida ifodalanadi. Xuddi shunday, predloglar joylashishi va vaqtinchalik munosabatlarni ko'rsatish

uchun ishlatiladi (masalan, "uyda", "stolda").

Sintetik tillar esa yuqori darajadagi flektiv morfologiya bilan ajralib turadi, bunda grammatik munosabatlar va ma'nolar so'z o'zagi yoki o'zagiga qo'shilgan flektiv affikslar yordamida ifodalanadi.⁴ Sintetik tillarda bir so'z murakkab grammatik ma'lumotlar to'plamini o'z ichiga oladi, ko'pincha zamon, aspekt, mayl, shaxs, son, hol va boshqa grammatik kategoriyalarga oid ma'lumotlarni bitta flektiv shakl doirasida oladi. Masalan, lotin tilida "amare" (sevmok) fe'li turli xil grammatik kategoriyalarni, masalan, zamonni ko'rsatishi mumkin. Shuningdek misol tariqasida ("amabat" "he (u, o'g'il bola)/she (u, qiz bola)/it (u, jonsiz narsa)" sevgan. O'tgan zamon fe'lida ifodalangan"), aspekt ("amaverat" u sevgan edi. Tugallangan o'tgan zamon), mayl ("amet" "he (u, o'g'il bola)/ she (u, qiz bola)" sevishi mumkin"), shaxs ("biz sevamiz" uchun "amamus", son ("ular sevadi" uchun "amant") va boshqalar. Shuni ta'kidlab o'tishimiz kerakki, ko'plab tillar turli xil darajada analitik va sintetik xususiyatlarning kombinatsiyasini namoyish etadi. Analitik va sintetik shakllar o'rtasidagi tafovutlar tilshunos va til o'rganuvchilarga tillar grammatik ma'lumotlarni qanday kodlashini va ular so'z shakllanishi va flektiv jarayonlarni qanday boshqarishini tushunishga yordam beradi. Shunday qilib, analitik va sintetik

² Contemporary Morphology. (2011). Германия: De Gruyter. 3 June 2011. – 317p.

³ Li, Dongqi. A Systemic Functional Typology of MOOD. Германия, Springer Nature Singapore, 2023. – 267p.

⁴ Irisqulov, M. Tilshunoslikka

kirish. O'zbekiston: o'qituvchi. Tilshunoslikka kirish: oliy ta'lim muassasalari filologiya fakultetlari uchun darslik. Toshkent: yangi asr avlodi, 2009. – 262b.

shakllarni agglyutinativ tillar kontekstida o'rganishni ahamiyatli deb o'ylaymiz, chunki bu tillarning morfologik tuzilishi orqali grammatik munosabatlar va ma'nolarni ifodalashning o'ziga xos usullarini tushunishga yordam beradi.

Agglyutinativ tillar agglyutinativ morfologiyaning qo'llanishi bilan ajralib turadi, bunda so'zlar o'zak yoki o'zakga affiks qo'shish orqali hosil bo'ladi, bu xolatda har bir affiks ma'lum grammatik vazifa yoki aniq ma'noni ifodalaydi. Bu affikslar odatda chiziqli, ketma-ket qo'shiladi, natijada so'z tuzilishi juda shaffof va modulli bo'ladi. Analitik va sintetik shakllarni agglyutinativ tillar kontekstida o'rganish orqali biz bu tillarning morfologik murakkabligi haqida tushunchaga ega bo'lishimiz mumkin. Agglyutinativ tillar ko'pincha sintetik xususiyatga ega bo'lib, bir so'z shakli ichida bir nechta grammatik kategoriyalarni ifodalash imkonini beruvchi murakkab flektiv tizimlarga ega. Biroq, ular muayyan grammatik ma'nolarni yetkazish uchun alohida so'zlar yoki so'z bo'laklaridan foydalanish kabi analitik elementlardan ham foydalanishlari mumkin. Agglyutinativ tillardagi analitik va sintetik shakllarni o'rganish bizga boshqa til turlari bilan qiyosiy tahlil qilish imkonini beradi va ushbu qiyosiy yondashuv tilshunoslar va til tadqiqotchilariga tillarning grammatik ma'lumotlarni qanday kodlashi va so'z yaratish jarayonlarini qanday boshqarishidagi tipologik o'zgarishlarni tushunishga yordam beradi. Shuningdek,

agglyutinativ tillarning morfologik tuzilishi va so'z yasaliishi jihatidan birikuvchi yoki yakkalanib turuvchi tillardan farqlanish yo'llarini ham yoritib beradi.

Shuningdek, agglyutinativ tillardagi analitik va sintetik shakllarni o'rganish til tipologiyasi va universal grammatika haqidagi tushunchamizni qurishimizga yordam beradi. U har xil til tiplarining morfologik tuzilmalari asosidagi umumiy qonuniyatlar va tamoyillarni aniqlash hamda til universalligi va til xilma-xilligi nazariyalari uchun qimmatli ma'lumotlar ham beradi.

Agglyutinativ tillardagi analitik va sintetik shakllar o'rtasidagi ziddiyatlar grammatik munosabatlar va ma'nolarni ifodalashning turli strategiyalarining birgalikda mavjudligi tufayli yuzaga kelishi mumkin. Ushbu zidlanishlar bir necha yo'llar bilan namoyon bo'lishi mumkin. Birinchidan, morfologik noaniqlik bo'lib, agglyutinativ tillar ko'pincha bir so'z ichida bir nechta grammatik kategoriyalarni ifodalash uchun sintetik shakllardan foydalanadi. Biroq, analitik elementlar kiritilganda, noaniqlik yuzaga kelishi mumkin. Masalan, tilda odatda zamon, aspekt va maylni bildirish uchun qo'shimchalar qo'llanilsa, shu bilan birga bu kategoriyalarni ifodalash uchun alohida yordamchi fe'llardan foydalanishga ruxsat berilsa, berilgan kontekstda qaysi shakl ustuvorligini aniqlashda konfliktlar ya'ni zidlanishlar kelib chiqishi mumkin. Ikkinchidan, morfofonologik ziddiyatlar bo'lib, agglyutinativ tilga analitik

elementlarning kiritilishi morfofonologik qoliplarda qarama – qarshiliklarga olib kelishi mumkin. Masalan, tilda grammatik vazifalarni belgilashda birinchi navbatda agglyutinatív qo‘shimchalar qo‘llanilsa, alohida bo‘laklar yoki yordamchi fe‘llar kabi analitik elementlarning qo‘shilishi tilning tipik so‘z tarkibiga xos bo‘lgan fonologik va morfologik uyg‘unlikni buzishi mumkin. Uchinchidan, sintaktik noaniqlik esa analitik va sintetik shakllarning birga kelishi ham sintaktik ziddiyatlar olib kelishi mumkin. Agglyutinatív tillarda so‘z tartibi va morfologik belgilar ko‘pincha grammatik munosabatlarni ko‘rsatishda hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Analitik elementlar kiritilganda gapning sintaktik tuzilishini aniqlashda ziddiyatlar yuzaga kelishi mumkin, bu esa turli elementlar orasidagi munosabatlarni izohlashda potentsial ziddiyatlar olib keladi. To‘rtinchidan, tilni o‘zgartirish va uning aloqasi bo‘lib, agglyutinatív tillardagi analitik va sintetik shakllar o‘rtasidagi ziddiyatlarga til o‘zgarishi va uning aloqalariga ham ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Misol uchun, ko‘proq analitik tuzilmalarni qo‘llaydigan tillar bilan aloqaning kuchayishi analitik elementlarning agglyutinatív tilga olinishiga olib kelishi mumkin, bu

an‘anaviy sintetik tizim va yangi kiritilgan analitik xususiyatlar o‘rtasida tafovutlarga olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, agglyutinatív tillardagi analitik va sintetik shakllar o‘rtasidagi ziddiyatlarni hal qilish ko‘pincha tilning ichki jarayonlarini o‘z ichiga oladi, masalan, analogik sathlash, morfologik shakllarni qayta tahlil qilish yoki turli shakllarning birga moslashish uchun yangi morfologik strategiyalarni ishlab chiqish. Bundan tashqari, til aloqasi va sotsiolingvistik omillar vaqt o‘tishi bilan ushbu ziddiyatlarning qanday hal qilinishini shakllantirishda muhim rol o‘ynaydi.

XULOSA

Xulosa qilinib shuni taakidlashimiz mumkinki, agglyutinatív tillarda analitik va sintetik shakllar o‘rtasidagi ziddiyatlar grammatik funksiyalarni amalga oshirishda turli xil yondashuvlarni keltirib chiqaradi. Sintetik shakllar ixcham va iqtisodiy bo‘lib, tilning strukturaviy soddaligini saqlaydi. Analitik shakllar esa ko‘proq semantik kenglik va aniqlikni ta‘minlaydi, ammo ortiqcha elementlar bilan murakkablik keltiradi. Ushbu ziddiyatlarning ilmiy tahlili agglutinatív tillarning rivojlanish tendensiyalarini chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. Normatov, A. O‘zbek tili morfologiyasi. Toshkent: Fan, 2005.
2. Karimov, H. Hozirgi o‘zbek adabiy tili sintaksisi. Toshkent: O‘qituvchi, 1990.
3. Vinogradov, V.V. Grammaticheskie formy i ikh funktsii v aglyutinatívnykh yazykakh. Moskva: Nauka, 1987.

4. Shukurov, F. O'zbek tilining zamonaviy rivojlanish tendensiyalari. Toshkent: Universitet, 2010.
5. Contemporary Morphology. (2011). Германия: De Gruyter. 3 June 2011. – 317p.
6. Li, Dongqi. A Systemic Functional Typology of MOOD. Германия, Springer Nature Singapore, 2023. – 267p.
7. Irisqulov, M. Tilshunoslikka kirish. O'zbekiston: o'qituvchi. Tilshunoslikka kirish: oliy ta'lim muassasalari filologiya fakultetlari uchun darslik. Toshkent: yangi asr avlodi, 2009. – 262b.